

Використання малюнквого тесту Вартегга в діагностиці розладів адаптації

Шелестова О. В.^{а1}

^а Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

Анотація

Психодіагностика широко використовує сучасні технології, більшість опитувальників мають електронні версії, що з одного боку суттєво спрощує роботу спеціаліста, а з іншого боку може ускладнити подальший психотерапевтичний процес. Стаття присвячена застосуванню в диференціальній діагностиці розладів адаптації малюнквого тесту Вартегга. В статті висвітлюються основні автобіографічні дані Еріга Вартегга, історія виникнення тесту, основні концепції тесту, дослідження використання проєктивних методів щодо питань обґрунтованості та надійності. Диференційна діагностика розладів адаптації розглядається як різновид межових станів внаслідок стресового впливу. Приділено увагу клінічній диференціальній діагностиці розладів адаптації згідно МКХ – 10, DSM–IV, DSM–V та останньому розробленому уніфікованому клінічному протоколі первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги. Обговорювані діагностичні критерії в статті досить умовні, оскільки для різних людей подібні життєві події можуть мати для абсолютно різне значення. В статті наведено аналіз основних особистісних генетичних характеристик, характерологічних показників щодо односторонності чи рівноваги сенсомоторних рефлексів по Вартеггу при розладах адаптації (внаслідок впливу стресу). Причому стресові ситуації у обраних пацієнтів можуть не носити надзвичайний для кожної описаної особистості характер, загрожувати життю, фізичному і психічному благополуччю. В статті встановлено кореляційні зв'язки між особистісними властивостями за тестом ММРІ і особистісними характеристиками за малюнквим проєктивним тестом Вартегга. При проведенні нашого експериментально-психологічного дослідження були використані опитувальник ММРІ (адаптація Березіна Ф.Б.) та проєктивний малюнквий тест Вартегга.

Ключові слова: дезадаптація, стрес, захисні механізми, розлади адаптації, посттравматичні розлади особистості, тест ММРІ.

The use of Wartegg's imaging test in the diagnosis of adaptation disorders

Shelestova O.^{а1}

^аKyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

Abstract

Psychodiagnostics widely use modern technologies, most questionnaires have electronic versions, which, on the one hand, significantly simplifies the work of a specialist, on the other hand, can complicate the further psychotherapeutic process. The article is devoted to the use of Wartegg's image test in the differential diagnosis adaptation disorders. The article covers the main autobiographical data of Erig Wartegg, the history of the test, the basic concepts of the test, the study of the use of projective methods on the issues of validity and reliability. Differential diagnosis of adaptation disorders is considered as a kind of borderline state due to stress. We focus on the clinical differential diagnosis of adaptation disorders according to ICD-10, DSM-IV, DSM-V, and the latest developed unified clinical protocol of primary, secondary (specialized), and tertiary (highly specialized) medical care. Diagnostic criteria in the article are quite conditional because, for different people, such life events can have completely different meanings. The article presents the main personal genetic characteristics of characterological indicators of one-sidedness or balance of sensorimotor reflexes according to Wartegg in adaptation disorders (due to stress). Moreover, stressful situations in selected patients may not be extraordinary for each described personality, threatening life, physical and mental well-being. The article establishes correlations between personality traits according to the MMPI test and personal characteristics according to the Wartegg image projection test. In our experimental psychological study we used, the MMPI questionnaire (adaptation of Berezin FB) and the projective imaging test of Wartegg.

Keywords: maladaptation, stress, abnormal mechanisms, adaptations, post-traumatic personality disorders, test MMPI.

¹ Corresponding author.

E-mail address: shelestova.o@kibit.edu.ua

<https://doi.org/10.37203/kibit.2020.47.02>

Історія виникнення

Тест Вартегга (WZT, Wartegg Zeichen Test) був розроблений близько 1930 року німецьким психологом Ерігом Вартеггом (1897 – 1983). Хоча тест практично невідомий в англосовітських країнах, він широко використовується в континентальній Європі і Латинській Америці. У Росії і Україні він маловідомий, проте останнім часом про нього стали більше говорити і використовувати (Березин та ін., 1976). Важливим моментом є те, що в Ізраїлі тест Вартегга використовується як психодіагностичний інструмент при прийомі на роботу, поряд з аналізом почерку. Особливість інтерпретації результатів тесту полягає в тому, що мова символів архетипічна. Лінія, штрихування, положення малюнка в просторі та інші характеристики зображення абсолютно не залежать від національності, культури, мови чи віросповідання. Риси людини, що відбиваються в малюнку, визначаються тільки особливостями його нервової системи, характером, інтелектом і особистісної зрілістю. Саме тому тест відрізняється універсальністю, а результати інтерпретації можна застосувати до дуже широкого кола осіб.

Еріг Вартегг у 1920-х роках зацікавився гештальтпсихологією, містичною філософією та сучасним мистецтвом, які можна вважати витоками тесту WZT (Roivainen, 2006). Хоча про професійну діяльність Вартегга мало відомо, проте відомо, що розробка тесту була пов'язана з роботою в галузі психології, яка відбулася під час нацифікації Німеччини після приходу Гітлера до влади. Вартегг був членом нацистської партії NSDAP під час свого перебування в Лейпцизькому університеті в 1930-х роках.

Перша публікація про тестування за тестом Вартегга та його особистісна інтерпретація була опублікована в 1939 році під назвою «Gestaltung und Charakter» (Малюнок та персонаж). У 1952 р. після неї вийшла стаття: «Schichtdiagnostik» (Диференціальна діагностика), інтерпретація графічного дизайну та проект типології характеру (Geuter, 1989). Основна ідея Вартегга описує, як процес малювання відрізняється для людей типу G, E та GE, і що кожен малюнок є типовим для кожного типу особистості. Вартегг визнав, що для використання прикладної психології необхідний більш детальний аналіз типології особистості, і тому він розробив чотиривимірну схему, що складається з найбільш традиційно визнаних основних функцій: емоцій, уяви, інтелекту та активності (Wartegg, 1939, 254-256, 1952).

Цей тест проективного типу, використовується у сфері підбору персоналу та психотерапії. Однак з часом почалася жвава дискусія щодо застосування проективних тестів загалом, і кілька аргументів з цієї дискусії також стосуються тесту Вартегга. За дослідженнями Лілієнфельда,

Герсона, Дюка, Марино та Ваала (Lilienfeld et al., 1999), академічні психологи розкритикували проективні методи щодо питань обґрунтованості та надійності (Kinget, 1952). У тесті, концепції проекції, такі як: неусвідомленість проекцій, захисна функція Его, зменшення психічної напруги, як об'єкти цього дослідження, – не присутні постійно. А деякі дослідники взагалі замінили проективний термін тесту іншими поняттями: Родрігес (Rodríguez, 2007) вказує на саму суть підміни поняття, Кеттелл, називає його випробуванням динамізму, а Уайт, називає його випробуванням продуктивної діяльності (Takala, 1964; Райгородский, 2002). Айзенк називає проективні тести неструктурованими. Белл, висловлює, що в цих тестах суб'єкт екстерналізує свою особистість, не змінюючи її поведінкою, яку можна вивчити (Eysenck, 1947; 1956).

Валідність тесту Вартегга була поставлена під сумнів такими авторами, як Таммінен, Лендеман (Tamminen & Lindeman, 2000) і Ройвайнен (Roivainen, 2006), вони стверджують, що досліджень на валідність дуже мало, а результати тих, що були проведені, непереконливі. Вони також стверджують, що історія тесту не є добре відомою, і що це призвело до багатьох припущень. З психометричної точки зору, ситуація з цими методами однакова у Німеччині, Бразилії та Фінляндії, і емпірична перевірка не була знайдена у посібниках з тестування, а методи ґрунтуються на інтуїції та досвіді лікарів. Німецька комісія в 2004 р., у складі Соуза, Прімі і Койч (Souza et al., 2007) дійшли висновку, що тест Вартегга все ще не відповідає вимогам Бразильської комісії (CFP) щодо валідації випробувань. Дослідження по тесту показує мало суттєвих кореляцій з іншими інструментами, які часто використовуються при підборі персоналу. Кастрілон (Castrillón, 2004), стверджує, що відомо мало досліджень про його валідацію, таким чином ігноруючи валідність, надійність, чутливість та специфічність, і з занепокоєнням спостерігає за використанням цього тесту, оскільки результати залишаються за вільною інтерпретацією спостерігача, через суб'єктивність оцінювання.

Такала, (1964) та Санчес (Sanchez, 2010) пропонують класифікувати тест Вартегга як тест на психомоторну експресію. Такала, в своїх дослідженнях представляє деякі теоретичні та методологічні міркування щодо психомоторної експресії та вивчення особистості. У своїй експериментальній роботі він показує спробу класифікувати психомоторні та експресивні прийоми на основі кількості та якості процесів, що беруть участь у виконанні стимульних завдань. Він розкриває, як психомоторні зміни присутні у різних типах рішень, і вносить пропозиції щодо експериментального вивчення психомоторних та експресивних прийомів.

Олпорт і Вернон (Allport & Vernon, 1933) вже зазначали, що в принципі всі моделі потягів можна розділити на дві частини: адаптивний компонент та експресивний компонент. Виразна частина шаблону потягів проявляється в індивідуальних виконавських характеристиках.

Ці дуже загальні класифікації та висновки на їх основі були ретельно проаналізовані Ріхтером (Richter, 1956, 1957) та Готшальдтом (Gottschaldkt, 1956). Дослідження Айзенка (Eysenk, 1952); Міра, (Mira, 1951); Гіммельвейт і Петрі, (Himmelweith & Petrie, 1951); Такала та Хаккарайнен, (Takala & Hakkarainen, 1953); показали, що прості психомоторні тести можна розробити і використовувати для обстеження особистості. Крім того, було показано, що прості сенсомоторні реакції та складніші потяги не завжди можна розглядати як взаємовиключні категорії психомоторних функцій, оскільки вони мають загальні характеристики. Незважаючи на різні висновки, такі як у Готшальдта та Такала, щодо виразних потягів, просування досліджень було дуже повільним. З іншого боку, деякі останні підходи, показали, що є достатньо можливостей для плідної роботи експерименту з виразними потягами.

Згідно з Ровайнен, Гронерод (Grønnerød & Grønnerød, 2011) показують загалом 88 досліджень за тестом Вартегга. З них один (1) з 1930-х років, три (3) з 1940-х років, тридцять три (33) з 1950-х років, дев'ятнадцять (19) з 1960-х років, чотирнадцять (14) з 1970-х років, і шістнадцять (16) відповідають періоду 1981 – 2006 рр. Ці цифри показують, що досліджень за тестом Вартегга було дуже мало, а пік інтересу припав на 1950 -ті роки. Основні опубліковані дослідження відповідають: Гронерод з 507 посилено виділяють 37 досліджень, в яких можна було виконати мета-аналіз для оцінки надійності та обґрунтованості тесту у його оригінальній версії восьми полів. Лоссен і Шотт (Lossen & Schott, 1952), які презентують роботу, що стосується організації та динаміки розробки тесту, та публікують метод оцінки, який «повинен дозволити інтерпретувати тест з точки зору аналізу розвитку на об'єктивній статистичній основі». Реннер (Renner, 1953), використовує тест Вартегга у обстеженні дітей, та приділяє особливу увагу графологічному аналізу тестів малювання Вартегга, тобто схиляючись до типу формальної оцінки та її важливості в оцінці характеру. Аве-Лаллемант (Ave'-Lallemant, 2001) в своїй роботі заявляє про комбіновану оцінку, інтерпретацію зображень та графомічну інтерпретацію тесту Вартегга. Клаусер (Klauser, 2006), зберігає феноменологічний підхід до тесту Вартегга та враховує, як і інші автори, перцептивні якості стимулу, формальний характер, порядок (последовність), форму рішення, зміст (форму, місце, образ, значення) та рівень графологічно-

го аналізу. Джастін Зайц (Seitz, 2003) розробив процедуру психометричної оцінки тесту, що використовується у професійному керівництві. Він припускає аналіз тесту, оцінюючи такі змінні, як: зміст, місце або можливі послідовності, рух, форми рішення, характер стимулу та тип заголовка. Результати дозволяють встановлювати нові стандартні шкали одночасно з демонстрацією диференційованого аналізу статі.

Експериментальна перевірка, проведена Кінгет, зосередилася на завданні окремо виявити психологічні кореляти кожної з графічних змінних, враховуючи особливості змісту та виконання. Ця операція пролила значне світло на значущість індивідуальних відмінностей і, таким чином, внесла значний внесок у точну настройку тесту як діагностичного засобу. Багаторазовість критерію, який використовує Кінгет, надає особливу силу валідації тесту Вартегга.

Крісі обстежила близько 20 000 суб'єктів через адміністрування тесту, і майже у 1500 випадках вона поєднала тест Вартегга з тестом Роршаха. Ефективність інструменту була підтверджена серією досліджень. В одному з найважливіших досліджень поведінки ВМС Італії у 1999р., Крісі зробила порівняння між даними, отриманими за допомогою тесту Вартегга, та даними, отриманими на основі тестування, абітурієнтів ВМС, на вступному іспиті до морської академії з Ліворно. У цьому дослідженні було виявлено узгодження 86,4% між даними тесту Вартегга та даними ММРІ і тесту Гілфорда-Ціммермана. Інші дослідження виявили дуже високе узгодження (Interscorer Agreement) серед експертів-оцінювачів ($k = 0,91$) (Giambelluca & Zizolfi, 1985a,b; Crisi, 1998, 1999, 2005, 2007; Crisi & Shorey, 2009).

Проведене у Колумбії Санчесом (Sanchez, 2015) дослідження, у змінній версії 16 факторів, були сформовані нові рейтингові шкали для покращення процесу аналізу та інтерпретації, а процес аналізу 15 факторів, що складають інструмент, був здійснений на основі моделі Раша TRI або «Теорії відповіді на предмет». Дослідження є емпіричним, кількісним інструментальним засобом і проводилося на вибірці студентів університету. Дані, отримані за допомогою нової шкали, дозволяють проводити загальний аналіз 15 факторів з урахуванням результатів надійності, відхилень та факторного аналізу. Таким чином, фактори CLA, DIM, ECO, ORI, PRE та SIM, оцінені у світі вищезгаданих критеріїв, представляють дані, які відповідають моделі. Фактори DIN, EMH, EMV, та ESP представляють належну надійність, але форма кваліфікації не дозволяє мати хороший показник дискримінації. З іншого боку, фактори SOM, ITE, INT та CAM мають низьку надійність, хоча вони є одновимірними, але мають адекватний індекс дискримінації. Фактор SEC не є надійним.

У нових шкалах були встановлені рівні, які дозволяють кожному оцінюваному кваліфікуватися на одному з трьох рівнів у кожному факторі тесту. Дослідження дає основу для майбутніх досліджень для уточнення шкал та перевірки результатів.

Е. Вартегг в своїй теорії, на якій заснована інтерпретація тесту, еkleктично поєднує положення психоаналізу, біхевіоризму і фізіології вищої нервової діяльності.

Зміст тесту

Сам тест являє собою лист А5, поділений товстими чорними лініями на 8 рівних квадратів. У кожному квадраті міститься певний малюнок, який потрібно продовжити. Інструкція складається з пропозиції доповнення заданих восьми стимульних знаків малюнками від руки, починаючи з деяких стимулів, які викликають певні реакції у суб'єкта, реакції, які відобразатимуться в різних аспектах серії графіків, наприклад, тип обведення, форма ліній, використання простору, все це вказує на характерні риси особистості.

Форма. Що являє собою тест: тест виконується на бланку, що складається з 8-ми квадратів, в кожному з яких зображена проста фігура або лінії. Квадрати об'єднані чорною рамкою.

Зміст. Всі фігури і лінії (стимульні малюнки) та їх послідовність підібрані так, що кожен з них провокує проєкцію певної психічної області.

Іншими словами, кожен незакінчений малюнок «звертається» до певної області індивідуального, окремого аспекту особистості. При цьому малюнки враховують колективний несвідомий, архетипний символізм, який зустрічається ще в малюнках майя, ацтеків та інших стародавніх народів. Стимульний малюнок у кожному квадраті активізує певний аспект особистості, тобто є несвідомим символом для певної частини психіки. Всі ці «рисочки і крапочки» не випадкові. Всі використовувані знаки раніше були вивчені Карлом Густавом Юнгом – автором вчення про символізм несвідомого.

Тест Вартегга надає унікальну можливість цілісно побачити структурно суперечливі часткові дані анамнезу, проаналізувати архетипи (філогенетичний домінуючий архетиповий символічний зміст), онтогенетично-характерологічну сферу, побачити при адекватному (+) та неадекватному (-) розумінні стимульного знаку характерологічні особливості. Інтерпретація якісного профілю з точки зору характерологічного та патологічного акцентів можлива на основі закладених в тест архетипових функцій стимульних знаків.

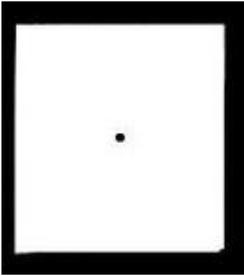
Змістовне, архетипове та психологічне значення квадратів наведено в таблиці 1.1.

При інтерпретації тесту беруть до уваги 3 основних аспекти:

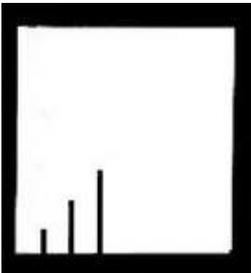
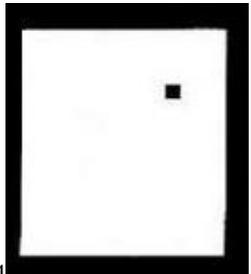
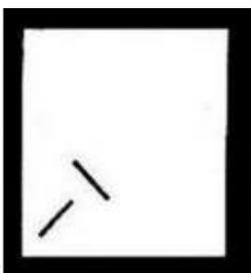
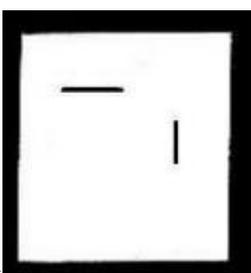
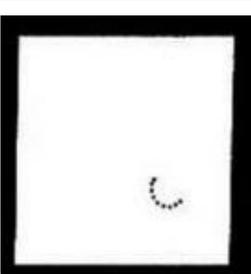
- смисловий зміст малюнка,

Таблиця 1.1

Змістовне значення квадратів тесту Вартегга

Квадрат	Архетипові значення	Психологічне значення
1 	Точка – це мить початку або середини чого-небудь.	Его-концепція, Я, самість, світогляд, пошук себе.
2 	Хвиляста лінія – зародок (незахищене людська істота). Як випробуваний надійде з нею в малюнку, означає, як він пристосовується до навколишнього світу (світ – агресивна середовище або навпаки, середовище, що сприяє його розвитку).	Емоційна залежність, емотивність, причетність до інших людей, контакт з соціумом, соціальна адаптація. Квадрат відображає соціальний аспект особистості.

Продовження Табл. 1.1

Квадрат	Архетипові значення	Психологічне значення
 <p>3</p>	<p>Три висхідні лінії – сходження, підйом, посилення, розвиток.</p>	<p>Лінії відповідають таким категоріям, як мотивація, амбіції, спрямованість, ініціативність, наполегливість, кар'єрне зростання, плани на майбутнє.</p>
 <p>4</p>	<p>Чорний квадрат – страх, небезпека, вина.</p>	<p>Квадрат відображає несвідоме, аспекти страху, сорому, провини.</p>
 <p>5</p>	<p>Дві перпендикулярні, але не пересічні лінії – опір, протилежність, опір, перепона на шляху, імпульс діяти.</p>	<p>Активний початок, динамічність, вольова регуляція, вид мотивації (досягнення або уникнення труднощів). Рух вперед і спосіб подолання перешкоди.</p>
 <p>6</p>	<p>Дві лінії – протилежні початку, що йдуть у різних напрямках і вимагають перетину.</p>	<p>Прагнення / не прагнення людини до інтеграції, з'єднанню зі значимими оточуючими.</p>
 <p>7</p>	<p>Крапки – можливість сприймати, інтуїція, витонченість, чуттєвий (жіночий) початок, поріг збудливості (реагування на подразники), наскільки людина сприйнятлива до зовнішніх подразників і до внутрішніх відчуттів.</p>	<p>Здатність / нездатність до емоційної чутливості, чуттєвості, тактовності; уразливості.</p>

Продовження Табл. 1.1

Квадрат	Архетипові значення	Психологічне значення
	<p>Дуга – захищає початок, почуття захисту, гармонія, безумовне прийняття.</p>	<p>Душевна основа, безумовне внутрішнє відчуття захищеності, рівноваженість, почуття задоволення.</p>

• особливості графіки (натиск, штрихування, розташування),

• порядок заповнення квадратів.

Квадрати № 1, 2, 7 і 8 – це емоційні реакції, світ почуттів. Зазвичай тут розташовується живе: природа, люди, тварини.

Квадрати № 3, 4, 5 і 6 – це раціональні реакції, світ логіки. Зазвичай тут розташовуються неживі предмети, створені людиною.

Якщо є відхилення від цього правила то це свідчить про проблему у цьому квадраті (темі).

Квадрат №1: символічно точка означає початок, а в даному випадку – самого себе, тобто уявлення про себе і своє місце у світі.

Квадрат №2: хвиляста лінія – це зародок, а простір навколо – світ людей. Таким чином, цей квадрат показує характер взаємин з оточуючими.

Квадрат №3: тріє висхідні лінії символізують ріст і розвиток. В даному випадку вони відображають мотивацію, плани на майбутнє, амбітність.

Квадрат №4: чорний квадрат – це символ небезпеки, страху, провини. Цей квадрат покаже ставлення до життєвих перешкодам, небезпекам, труднощам, психологічним тягарем, який несе людина.

Квадрат №5: дві перпендикулярні лінії означають опір, перешкоду на шляху. За цим малюнком можна побачити, як людина справляється з труднощами, чи переважає стратегія досягнення успіху або уникнення невдач. Передбачається, що малюнок буде направлений вправо вгору.

Квадрат №6: дві лінії означають протилежні початку, що йдуть у різних напрямках, але вимагають перетину. В даному випадку це відносини з близькими людьми: зближення або видалення від них. Передбачається, що лінії будуть з'єднані в рамку або іншу цілісність.

Квадрат №7: точки символізують чутливість, інтуїцію, сприйнятливості до зовнішніх і внутрішніх подразників. Цей малюнок відображає чутливість, тактовність, вразливість або, навпаки, «товстошкірність».

Квадрат №8: дуга – символ гармонії і захисту. У малюнку позначає почуття задоволеності, захищеності, джерело сил. Закриті предмети – відхід у себе в якості захисту.

Як характерологічні показники однобічності або рівноваги сенсомоторних рефлексів Вартегг виділяє наступні стадії і рівні опрацювання стимулів:

Перша сигнальна система:

1. Перекриття
2. Зневага
3. Включення
4. Дифузне врахування
5. Тонічна затримка
6. Фіксуюче врахування

Друга сигнальна система:

- Змістовна структура:
7. Відокремлений зміст
 8. Здійснення змісту.

Основні характерологічні показники однобічності або рівноваги сенсомоторних рефлексів є ще і **генетичними характеристиками стимулів:**

1. **Перекриття** найбільш рання реакція, при якій лінії заходять за край, стимульний знак перекривається, поле вкривається карлючками або затемнюється, характеризує базовий рівень некерованої і не обмеженої дією стимулу моторики.

2. **Нехтування** має місце в тому випадку, коли малюнок не торкається стимульного знаку, або поле залишається порожнім, тобто завдання залишається не виконаним. Тут поряд з невдачею є ще й суб'єктивне гальмування потягу.

3. **Потяг** слід розуміти як перший підступ до оволодіння стимулом. При цьому коли стимульний знак оточується, це більш пасивна рецептивна функція. Коли він включається в малюнок, переважає імпульсивне оволодіння і загарбання, а коли він замикається – переважає стримуюча позиція.

4. **Дифузне врахування**, при якому перевагу отримує сенсорний компонент, причому в сенсі певного «розгальмовування» стимульного знаку,

може проходити його дифузне накопичення, або (більш економне) асиметричне повторення, або ж при виході на перший план процесу сенсibiliзації поверхня може зафарбовуватися.

5. Тонічна затримка (наведення стимульного знаку, краю, персервація краю, штрихування поверхні) обумовлене стимулом кортикальне гальмування.

6. Фіксує врахування (з'єднання з краєм, симетричне повторення знака, вибудовування в ряд, продовження) можна вважати першим проявом регулювання в сенсі просторового врівноваження стимулу і потягу.

Відхилення від норми в малюнках видається тим більш симптоматичним, чим більш ізольованими у процесі формоутворення є генетично більш ранні фази і рівні (в сильному стресі у випробовуваних малюнки відповідають більш раннім фазам і рівням).

Змістовні структури.

Від описаних вище імпульсивних і сенсорних реакцій рівнів 1-6, які слідом за Павловим можна узагальнено назвати першою сигнальною системою умовних рефлексів, істотно відрізняються опрацювання 7,8 характеристик стимулів. В них розглядається вплив кортикальної, вербально-асоціативно опосередкованої цілісної функції другої сигнальної системи.

7. Відокремлений зміст – зміст малюнків має дисоціативне, непряме або ізолююче трактування, наявні змістовні схеми включаються без впливу вихідних стимулів, не включений до цілісності малюнка стимул має сенсорний вплив (наприклад точка як друге око на обличчі), або стимульний знак використовується як закінчений змістовний мотив.

8. Здійснення змісту: (зорово-духовна функція кори людини функціонує на вищому рівні) стимульний знак включається в цілісний малюнок, виявляється за своїм змістовим полем змістовно обмеженим і об'єктивно та вербально висловлюваним (точка середина квітки, середина мішені). Однак диференціальна діагностична оцінка цього кінцевого ступеня можлива лише в тому випадку якщо з допомогою статистичних норм враховувати розкид адекватних, неадекватних і патологічних мотивів (кількість балів більше восьми).

Важливими є і особливості графіки. Щоб оцінити натиск, потрібно перевернути малюнок. Тоді з виворітного боку будуть добре видні області сильного і зовсім слабого натиску: саме ці питання (квадрати) викликають найбільшу напругу у малюючого, тобто є проблемними, важкими. Занадто слабкий натиск може вказувати на невпевненість, слабкість, пригніченість в цьому аспекті (квадраті).

Розташування малюнка у верхній частині квадрата вказує на зайву самовпевненість, перебільшення своїх можливостей, в нижній частині

– на невпевненість і применшення здібностей, збоку – залежність і пошук підтримки, в центрі – адекватну самооцінку та впевненість у собі.

Переважаючі лінії: горизонтальні – слабкість, вертикальні – рішучість, штрихування – тривожність. Розмір малюнка: надвеликі – демонстративність, бурхлива емоційність, зовсім маленькі – пригніченість, скромність.

Ставлення досліджуваного до вихідних даних: «лініям і крапочками»:

- ігнорує їх, тобто його малюнок не пов'язаний з ними зосередженість на собі, своєму «Я», заглибленість в «свій світ»
- враховує їх у своєму малюнку, але не повністю – винахідливість;
- враховує всі – концентрація на конкретному, важливому, суттєвому;
- створює цілісні цікаві образи – творчі здібності.

Порядок заповнення квадратів: людина зазвичай починає з тих квадратів, які йому «подобаться», «легкі», «зрозумілі», тобто з тих тем, які для нього найбільш актуальні, важливі. А квадрати, які «не подобаться», «якісь незрозумілі», «складні», залишає на потім, тобто ті теми, в яких вона відчуває труднощі.

Нормативні рішення бувають адекватними і неадекватними, вони враховують базові якості стимульного знаку. В патологічну групу нормативних рішень входять змістовні структури, які часто спостерігаються у осіб з акцентуаціями характеру, з невротами і психозами.

Так кількісний профіль дозволяє кількісно точно виділити фізіологічне співвідношення потягу і відчуття, а також загальне кортикальне регулювання процесу формування малюнка як вимірної структури. Однак крім кількісних даних інтерпретація повинна охоплювати ще і якісні відмінності. Якщо генетично орієнтований рівневий профіль відображає ступені розуміння, то якісний профіль повинен, на основі якісних норм для кожного зображення окремо і для всього тесту в цілому, враховувати тип сприйняття малюнка або нехтування ним.

Якісні категорії для кожного з восьми знаків потрібно відчуті і опрацювати. Одні якості кількісно, інші за формальними ознаками стимулу, що дозволяє приблизно визначити змістовий акцент малюнка.

Співвідношення +/- якісних полюсів дозволяє розрізнити для всіх стимульних знаків якісно адекватне, тобто позитивне(+), і неадекватне, негативне (-), розуміння стимульних знаків. Поєднувані для кожного стимульного знаку позитивні(+) та негативні(-) якості в сукупності дають альтернативно диференційований якісний профіль, з допомогою якого встановлюється, яким стимульним знакам тесту в якісному співвідношенні, надають перевагу, а якими нехтують.

Тест Вартегга дає унікальну можливість побачити, цілісно та структурно zostавити різноспрямовані часткові данні анамнезу, у чітко визначеному полі малюнків бланку, дає можливість проаналізувати: по-перше, архетипи (філогенетичний домінуючий архетипово-символічний зміст); по-друге, відповідно цьому змісту онтогенетично-характерологічну сферу; по-третє, побачити при адекватному(+) та неадекватному(-) розумінні стимульного знаку характерологічні особливості (Вартегг, 2013).

Організація дослідження

Діагностична категорія поняття «розлади адаптації» була вперше введена в третій редакції DSM-III, проте найбільш докладно розроблена в подальших класифікаціях хвороб. У Міжнародній класифікації хвороб 10-го перегляду (МКХ-10) розлади адаптації віднесені до рубрики розладів, пов'язаних зі стресом (American Psychiatric Association Press..., 2000; Международная классификация болезней..., 2021). У DSM-IV вони виділені в окрему рубрику, але описуються як психічні розлади, в патогенезі яких відіграє важливу роль емоційний стрес (American Psychiatric Association..., 2013).

Для виникнення і розвитку розладів адаптації необхідна наявність емоційно-стресового впливу. Причому стресова ситуація може носити надзвичайний для даної особистості характер, загрожувати життю, фізичному і психічному благополуччю. Намагаються виділяти типові стресові події, які можуть призводити до порушення процесів психічної адаптації. До них відносять:

Згідно з МКХ-10 у розділі F 43 «Реакція на тяжкий стрес і порушення адаптації», виділяються наступні діагностичні рубрики:

F43.0 Гостра реакція на стрес. Відносяться: кризовий стан; гостра кризова реакція; бойова втома; психічний шок.

F43.1 Посттравматичний стресовий розлад. Відносяться: травматичний невроз.

F43.2 Розлади адаптації. Відносяться: культуральний шок; реакція горя; госпіталізм у дітей.

F43.20 Короткочасна депресивна реакція.

F43.21 Пролонгована депресивна реакція.

F43.22 Змішана тривожна і депресивна реакція.

F43.23 З переважанням порушення інших емоцій.

F43.24 З переважанням порушення поведінки.

F43.25 Змішаний розлад емоцій і поведінки.

F43.28 Інші специфічні переважачі симптоми.

F43.8 Інші реакції на тяжкий стрес.

F43.9 Реакція на тяжкий стрес, неуточнена.

F62.0 Хронічні зміни особистості після переживання катастрофи.

В рекомендаціях МКХ – 10 та DSM–IV наведено дані, щодо діагностики критеріїв означених груп захворювань, клінічної симптоматики. Підкреслено, що при проведенні диференційної діагностики необхідно пам'ятати, що в хворих поряд із клінічною картиною ПТСР найчастіше мають місце порушення, що відносяться до інших психічних розладів. У таких випадках може йти мова про змішану патологію. Особливо часто спостерігається сполучення ПТСР із панічними, обесивно-компульсивними, тривожно-фобічними розладами, суїцидальною поведінкою та інше. Ці обставини повинні враховуватися не тільки при постановці діагнозу і проведенні диференційної діагностики, але й при призначенні медикаментозного і психотерапевтичного лікування.

У першу чергу диференційна діагностика здійснюється між ПТСР та гострою реакцією на стрес і розладами адаптації. Розмежування між ними проводять на підставі особливостей перебігу, часу виникнення і тривалості розладів, що спостерігаються.

В останньому розробленому уніфікованому клінічному протоколі первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги (Реакція на важкий стрес..., 2016, с. 50) внесені: гостра реакція на стрес, посттравматичний стресовий розлад, розлади адаптації:

- гостра реакція на стрес (F43.0);
- посттравматичний стресовий розлад (F43.1);
- розлади адаптації (F43.2).
- короткочасна депресивна реакція (F43.20);
- пролонгована депресивна реакція (F43.21);
- змішана тривожна і депресивна реакція (F43.22);
- з переважанням емоційних порушень (F43.23);
- з переважанням порушень поведінки (F43.24);
- змішаний розлад емоцій і поведінки (F43.25);
- інші реакції на важкий стрес (F43.8);
- реакція на важкий стрес, невизначена (F43.9);

У DSM-V вони виділені в окрему рубрику, та так само описуються як психічні розлади, в патогенезі яких емоційний стрес відіграє важливу роль.

Дослідження проводилося на базі реабілітаційного відділення №5 КНП «Клінічна лікарня «ПСИХІАТРІЯ»». На основі інформованої згоди було обстежено 100 військовослужбовців, які знаходилися на лікуванні, у зв'язку з клінічно встановленим діагнозом згідно з МКХ-10 розділу F 43 «Реакція на тяжкий стрес і порушення адаптації», до якого увійшли наступні діагностичні рубрики:

- гостра реакція на стрес (F43.0) – 5 осіб;
- посттравматичний стресовий розлад (F43.1) – 17 осіб;
- розлад адаптації (F43.2) – 32 особи;
- розлад адаптації зі змішаною тривожною і депресивною реакцією (F43.22) – 29 осіб;
- розлад адаптації з переважанням емоційних порушень (F43.23) – 11 осіб;
- розлад адаптації з переважанням порушень поведінки (F43.24) – 6 осіб;
- з супутнім діагнозом – зниженням інтелекту до рівню легкої розумової відсталості (F70) – 7 осіб.

Вік досліджуваних від 18 до 51 року.

Основна група (ОГ) досліджуваних з клініки складалася з: мобілізованих – 18 осіб, добровольців – 2 особи, контрактної служби – 19 осіб, строкової служби – 61 особа. Також були досліджені 91 військовослужбовець строкової та контрактної служби військової частини А – 0222 без діагностованих психічних розладів, що склали групу порівняння (ГП). Досліджуваних у ГП було розділено на 2 підгрупи в залежності від виду військової служби – строкової (ГП1, n=50) та за контрактом (ГП2, n=41). Поділ опитуваних залежно від виду служби ґрунтувався на визначенні чинників та маркерів розвитку стресових порушень в залежності від критерію свідомого особистісного вибору військової діяльності.

При проведенні нашого експериментально-психологічного дослідження були використані опитувальник ММРІ (адаптація Березіна Ф.Б.) та проєктивний малюнковий тест Вартегга. Визначення чинників та маркерів розладів адаптації, встановлення кореляційних зв'язків між особистісними властивостями за ММРІ і Вартеггом здійснювалося шляхом порівняльного аналізу результатів досліджуваних груп за допомогою методів первинної і вторинної математичної статистики (Собчик, 2000, 2011).

Аналіз основних генетичних особистісних характеристик характерологічних показників щодо однобічності чи рівноваги сенсомоторних рефлексів виявляє зміни на 5, 6 рівнях (стадії і рівні опрацювання стимулів). П'ятий рівень, що визначає тонічну затримку (наведення стимульного знаку, краю, персервації краю, штрихування поверхні), вказує на обумовлене стимулом кортикальне гальмування, яке є вищим у групі військовослужбовців з розладами адаптації (1,07±1,57 балів у ОГ проти 0,46±1,0 балів у ГП, p≤0,01), табл. 1.2.

Шостий рівень, що вивчає фіксує врахування (з'єднання з краєм, симетричне повторення знаку, вибудовування в ряд, продовження), вказує на вищий рівень регуляції стосовно просторового врівноваження стимулу і потягу у військовослужбовців з розладами адаптації (3,83±2,65 балів у ОГ проти 2,59±2,22 балів у ГП, p≤0,001), табл. 1.2. Відхилення від норми є

більш симптоматичним, чим більш ізольованим в процесі формоутворення стають генетично ранні фази та рівні (у випадках сильного стресу у опитуваних малюнки відповідали більш раннім фазам та рівням).

За показниками перекриття (1,64±2,12 балів у ОГ та 1,42±2,01 балів у ГП), зневажання стимулу (1,48±1,52 балів та 1,49±1,35 балів), включення (7,99±1,49 балів та 7,58±1,61 балів), дифузного врахування (2,49±2,23 балів та 2,87±2,27 балів), відокремлення змісту (0,61±1,43 балів та 0,46±0,92 балів), фіксує врахування (8,37±1,78 балів та 8,19±1,55 балів), адекватності включення стимулів у ОГ та ГП відмінності відсутні (29,32±5,19 балів та 29,36±4,54 балів).

Співвідношення знаків є чітко негативним у військовослужбовців з розладами адаптації (+ 25,13±7,93 та -29,32±5,19 балів у ОГ проти + 21,32±6,69 та - 9,36±4,54 балів у ГП), p≤0,001, табл. 1.2. У якісній домінанті профілю опитуваних з розладом адаптації переважають механічне, статичне, пряме, абстрактне, закрите, звужене, жорстке формоутворення, дані характеристики дозволяють побачити чим якісно наповнені розлади адаптації. У ОГ спостерігається перенесення мотивів 2 в 8, 4 в 6, 3 в 5, неадекватні доповнення (-6 балів), що вказує на порушення адекватного пристосування до реальності.

У військовослужбовців з розладами адаптації визначено низьку частку оригінальних рішень, в основному малюнки зображують зброю, військову техніку, захисні споруди, військові дії. Нерідко виявляється ігнорування стимульного знаку, що свідчить про слабку інтелектуальну регуляцію, розгубленість (афективний тиск з боку ендотимного фундаменту, що підтверджується тенденціями до закреслення, нагромадження, нестачі фіксує врахування). Крім цього на перший план виступають активні честолюбні претензії, на що вказує збільшення розміру малюнка 1, надмірне підвищення або зниження фізіогномічності в малюнку 3, а також екстраверсивності в малюнках 2,7,8. Душевні компоненти – мініатюрні заокруглення та іділічно-органічні мотиви відсутні.

На малюнку 4 наявні ознаки, які вказують на зниження адаптації до невідомого, витісняється позиція страху по відношенню до загрозової дійсності, що проявляється у зображенні дифузних схем, масок, гримас.

Малюнки військовослужбовців з розладами адаптації свідчать про розгубленість, відчуття самотності, зниження життєвого тону, відсутність пристосування до життя, часто перехід у світ фантазій від страху, нестачу жвавості і волювої регуляції, цілеспрямованості, слабе почуття захищеності, неврівноваженість, депресивність, відчуття небезпеки, фантазійні аспекти страху, провини, відсутність життєвих сил, пасивність, нерішучість, нездатність до са-

Таблиця 1.2

**Основні генетичні особистісні характеристики у ОГ та ГП
за методикою Е. Вартегга, бали**

Шкали	ОГ, n=100	ГП, n=91	p≤
Перекриття	1,64±2,12	1,42±2,01	–
Зневажання стимулу	1,48±1,52	1,49±1,35	–
Включення	7,99±1,49	7,58±1,61	–
Дифузне врахування	2,49±2,23	2,87±2,27	–
Тонічна затримка	1,07±1,57	0,46±1,0	0,01
Фіксує врахування	3,83±2,65	2,59±2,22	0,001
Відокремлений зміст	0,61±1,43	0,46±0,92	–
Здійснений зміст	8,37±1,78	8,19±1,55	–
Адекватне врахування	25,13±7,93	21,32±6,69	0,001
Неадекватне врахування	29,32±5,19	29,36±4,54	–

мовіддачі, значну потребу в душевному зв'язку і невміння самостійно встановити та підтримувати цей зв'язок, відсутність смаку та такту, інфантильність, негармонійність. Малюнки очей, павутини на малюнках 1, 5, лук спрямований вліво чи вниз свідчать про нездатність до інтеграції розділених частин (по типу розпаду образу).

У ГП військовослужбовці строкової та контрактної служби відрізняються за ступенем включення (7,92±0,34 балів у ГП1 проти 7,17±2,32 балів у ГП2, p≤0,05) та неадекватного врахування стимулів (8,42±4,24 балів проти 10,51±4,68 балів, p≤0,05), табл. 1.3. Рівні щодо перекриття (1,36±2,39 у ГП1 балів та 1,49±1,45 балів у ГП2), зневажання стимулу (1,38±1,26 балів та 1,63±1,46 балів), дифузного врахування (3,0±2,38 балів та 2,71±2,15 балів), тонічної затримки (0,58±1,13 балів та 0,32±0,82 балів), фіксує врахування (2,76±2,32 балів та 2,39±2,1 балів), відокремлення (0,46±1,01 ба-

лів та 0,46±0,81 балів) та здійснення змісту (8,34±1,19 балів та 8,0±1,9 балів), адекватного врахування не різняться серед опитуваних ГП (20,92±5,99 балів та 21,8±7,49 балів).

Якісний профіль виявляє більшу позитивну доміанту залучення щодо стимульного знаку (6) раціональної регуляції (6 + 2-) тоді, коли інші якості показують виражений негативний компонент, який в стимульних знаках контакту (2) і самовіддачі (7) зростає до -5, -6 балів.

У ГП опитувані в цілому не допускають грубого нехтування стимульними знаками. Військовослужбовці показують високу частку оригінальних рішень, впевненість в собі, малюнки свідчать про емоційну теплоту, товариськість, емоційну контактність, наполегливість, цілеспрямованість, впевненість, честолюбство, самосвідомість, стійкість. Обстежувані цієї групи сповнені сил, зрілі, гармонійні, врівноважені, активні і рішучі, здатні до самовіддачі, вмюють

Таблиця 1.3

**Основні генетичні особистісні характеристики у ГП1 та ГП2
за методикою Е. Вартегга, бали**

Шкали	ГП1, n=50	ГП2, n=41	p≤
Перекриття	1,36±2,39	1,49±1,45	–
Зневажання стимулу	1,38±1,26	1,63±1,46	–
Включення	7,92±0,34	7,17±2,32	0,05
Дифузне врахування	3,0±2,38	2,71±2,15	–
Тонічна затримка	0,58±1,13	0,32±0,82	–
Фіксує врахування	2,76±2,32	2,39±2,1	–
Відокремлений зміст	0,46±1,01	0,46±0,81	–
Здійснений зміст	8,34±1,19	8,0±1,9	–
Адекватне врахування	20,92±5,99	21,8±7,49	–
Неадекватне врахування	8,42±4,24	10,51±4,68	0,05

Таблиця 1.4

Кореляційні зв'язки між особистісними властивостями за ММРІ і Вартеггом

Шкали	В3	В4	В5	В6	В7	В8	ВП	ВМ
PTSD	-0,01	0,11	0,16	0,16	-0,11	0,02	0,10	0,10
HS	-0,234	0,10	0,27**	0,10	0,05	-0,22*	0,11	0,02
D	-0,07	0,20*	0,23*	0,18	-0,002	-0,06	0,07	-0,08
Hu	-0,20	0,26**	0,17	0,21*	0,000	-0,27**	0,13	0,10
Pd	-0,17	0,18	0,04	0,04	-0,02	-0,16	-0,13	0,06
Mf	0,09	0,21*	-0,04	0,16	0,11	0,03	0,12	0,04
Pa	-0,08	0,23*	0,13	0,03	0,004	-0,18	-0,02	0,05
Pt	-0,04	0,19	0,16	0,24*	-0,10	-0,09	0,17	0,13
Sc	-0,17	0,23*	0,22*	0,16	-0,01	-0,13	0,01	0,02
Ma	0,10	-0,02	-0,11	0,08	0,10	0,26*	0,19	0,28**
Si	-0,16	0,24*	0,24*	0,20*	0,04	-0,10	0,08	0,02

Примітка. В1 – перекриття, В2 – зневаження стимулу, В3 – включення, В4 – дифузне врахування, В5 – тонічна затримка, В6 – фіксуєчне врахування, В7 – відокремлений зміст, В8 – здійснений зміст, ВП – адекватне врахування ввідних стимулів, ВМ – неадекватне врахування ввідних стимулів, * – достовірність на рівні $p \leq 0,05$, ** – на рівні $p \leq 0,01$ при двосторонньому Т-тесті.

легко встановлювати міжособистісні зв'язки. У опитуваних обох груп в якості домінуючих рівнів опрацювання стимулів визначаються здійснення змісту та включення.

Кореляційні зв'язки між особистісними властивостями за опитувальником ММРІ (адаптація Березіна Ф.Б.) та основними генетичними особистісними характеристиками характерологічних показників щодо однобічності чи рівноваги сенсомоторних рефлексів за проективним малюнковим тестом Вартегга наведені в таблиці 1.4.

Іпохондричність зворотно корелює з включенням ($r = -0,23$) та здійсненням змісту ($r = -0,22$), прямо – з тонічною затримкою ($r = 0,27$). Депресивні та шизоїдні риси особистості мають зв'язок з дифузним врахуванням ($r = 0,20$ та $r = 0,23$) та тонічною затримкою ($r = 0,23$ та $r = 0,22$). Істероїдність пов'язана з дифузним та фіксуєчим врахуванням ($r = 0,26$ та $r = 0,21$), здійсненням змісту ($r = -0,27$). Маскулінність корелює з перекриттям ($r = 0,23$) та дифузним врахуванням ($r = 0,21$). Виявлено обумовленість між параноїдністю та дифузним врахуванням ($r = 0,23$), психастенічністю – фіксуєчим врахуванням ($r = 0,24$). Оптимістичність корелює зі здійсненням змісту та неадекватним сприйняттям вхідних стимулів ($r = 0,26$ та $r = 0,28$). Соціальна інтровертованість взаємозалежить від перекриття ($r = 0,27$), дифузного та фіксуєчого в рахування ($r = 0,24$ та $r = 0,24$), тонічної затримки ($r = 0,20$).

Особистісні властивості які задіяні у формуванні розладів адаптації за тестом ММРІ мають наступне відображення в графічному тесті Вартегга:

Іпохондричність виявляє мотиваційну направленість особистості на відповідність нормам і критеріям як в соціальному оточенні так і в сфері фізіологічних функцій власного організму, основна проблема цієї риси характеру це придушення спонтанності та контроль, які в тесті Вартегга проявляються тонічною затримкою та включенням і здійсненням змісту (неадекватними та патологічними мотивами які асоціативно відображають контроль та відповідність до загальноприйнятих точок зору, обережність, передбачуваність).

Депресивність як особистісна властивість за тестом ММРІ проявляється як свідомий самоконтроль, при неможливості реалізації свідомих прагнень, які в силу зовнішніх обставин або внутрішніх причин відображаються в особистості пониженим настроєм і переживається як нестачі або втрати. У таких особистостей переважає цілісний стиль сприйняття, здатність на підставі мінімальної інформації відтворювати цілісний образ, у тесті Вартегга ці властивості відображаються дифузним врахуванням та тонічною затримкою. Так само ці властивості малюнка тесту відображаються і шизоїдності, яка проявляється вибірковістю контактів, суб'єктивізмом в оцінці оточуючих людей і явищ, незалежністю поглядів, схильністю до абстракції, в стресі станом розгубленості.

Істероїдність, для якої характерна підвищена нервозність, черезмірна драматизація подій, схильність до звуження свідомості, пов'язана з дифузним та фіксуєчим врахуванням та здійсненням змісту.

Маскулінність, яка в міжособистісних відносинах проявляється як здатність до згладжування конфліктів, стримування агресивних та асоціальних проявів корелює з перекриттям ($r=0,23$) та дифузним врахуванням ($r=0,21$).

Виявлена обумовленість між параноїдністю та дифузним врахуванням ($r=0,23$). При параноїдності вибірковість та раціональність складу розуму поєднуються з недостатньою гнучкістю та складнощами в переключенні при раптовій зміні ситуації. Для особистостей такого типу важлива точність та конкретність, аморфність буде дратувати.

При психастенічності переважає потреба уникати невдачі, чуттєвість, орієнтація на думку оточуючих за для уникнення страху та невпевненості в собі, в тесті Вартегга ця властивість відображається фіксуємим врахуванням ($r=0,24$).

Оптимістичність відображає високий рівень життєлюбства, впевненість в собі, позитивна самооцінка, схильність до жартів, моторна рухливість, балакливість, заперечення проблем корелює зі здійсненням змісту та неадекватним сприйняттям вхідних стимулів ($r=0,26$ та $r=0,28$).

Соціальна інтровертованість як якість особистості посилює гіпостенічні риси і послаблює стенічні, інтереси особистості спрямовуються у світ переживань та знижують включеність у соціальне середовище. Ця властивість особистості взаємозалежить від перекриття ($r=0,27$), дифузного та фіксуємим врахування ($r=0,24$ та $r=0,24$), тонічної затримки ($r=0,20$).

Кореляційні зв'язки між пізнавальними, емоційними та особистісними властивостями військовослужбовців виявили найбільш значимі психологічні патерни та стани задіяні у розвитку розладів адаптації, які відображені основними генетичними особистісними характеристиками характерологічних показників щодо однобічності чи рівноваги сенсомоторних рефлексів за проєктивним малюнковим тестом Вартегга.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Allport, G. W. & Vernon, P. E. (1933). *Studies in expressive movements*. New York Macmillan
- American Psychiatric Association Press. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. (4 th ed.). Washington, DC.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5 th ed.). Arlington.
- Ave´-Lallemant, U. (2001). *El test de dibujos Wartegg: Su aplicación en niños, adolescentes y adultos* [The Wartegg Drawing Completion Test: Its application on children, adolescents and adults]. Buenos Aires, Argentina: Lasra Ediciones.
- Castrillón, D. (2004). It has the Wartegg Construct, Content and Predictive Validity. In: III International Symposium on psychological evaluation. Colombia.
- Crisi A. (1999 July). Some similitudes between the Evocative Character of the Wartegg Panels and that of the Rorschach Plates. (Algunas semejanzas entre el carácter evocador de Wartegg y el Rorschach). XVI meeting of the International Society of Rorschach, Amsterdam, NL.
- Crisi, A. (1998). *Manuale del Test di Wartegg* [Test manual of the Wartegg test]. Roma: Ma Gi.
- Crisi, A. (2005). A new instrument for Selection and Career Guidance: the Wartegg test. (Un Nuevo instrumento para la selección y guía profesional: el test de Wartegg). XVIII meeting of the International Society of Rorschach, Barcelona.
- Crisi, A. (2007). *Manuale del test di Wartegg*. [Manual del Test de Wartegg] Roma: E. S. Magi.
- Crisi, A. & Shorey, H. S. (2009). Comparing Projective Measures: a case study using the Wartegg and the Rorschach. [Comparación de las medidas proyectivas: estudios de casos usando el Wartegg y el Rorschach]. Annual Meeting of the Society for Personality Assessment, Chicago, IL.
- Eysenck, H. (1947). *Dimensions of personality*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Eysenck, H. (1956). Neurosis and psychosis: an experimental analysis. *J. ment. Sci.*, 102, 517-529
- Eysenck, H. (1952). *The scientific study of personality*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Geuter, U. (1989). *The Professionalization of Psychology in Nazi Germany* Preface page xi
- Giambelluca, A.; Zizolfi, S. (April 1985a). «[The Guilford Zimmerman Temperament Survey (GZTS). concurrent criterion validity. Study of a sample of 150 pilot cadets of the Aeronautics Academy of Pozzuoli]». *Rivista di Medicina Aeronautica e Spaziale*. 52 (2). 139–149. ISSN 0035-631X. PMID 3880032.
- Giambelluca, A.; Zizolfi, S. (January 1985b). «[The Guilford-Zimmerman Temperament Survey (GZTS). The results of its first use in military aeronautics: descriptive statistics, intercorrelation matrix and competitive validity with the MMPI. A study on a sample of 150 student officer pilots of the Pozzuoli Aeronautics Academy]». *Rivista di Medicina Aeronautica e Spaziale*. 52 (1). 29–46. ISSN 0035-631X. PMID 3880382.
- Gottschaldkt. K. (1956). *Handlung und Ausdruck in der Psychologie der Persönlichkeit*. *Riv. Psicol.*, 4.
- Grønnerød, J., & Grønnerød, C. (2011). *The Wartegg Zeichen Test: A Literature Overview and a Meta-Analysis of Reliability and Validity*. *Psychological Assessment*. Advance online publication. doi: <https://doi.org/10.1037/a0026100>
- Himmelweith, H. T. & Petrie, A. (1951). The measurement of personality in children. An experimental investigation of neuroticism. *Brit. J. educ. Psychol.*, 21, 9-29.
- Kinget, G. Marian (1952). *Drawing-Completion Test. A Projective Technique for the Investigation of Personality*. Hardcover.
- Klauser M. B. (2006). *Der Wartegg-Zeichentest*. Unveröffentlichtes Arbeitsheft.
- Lilienfeld, S. O., Gershon, J., Duke, M., Marino, L. & de Waal, FBM (1999) A preliminary investigation of the construct of psychopathic personality (psychopathy) in chimpanzees (Pan troglodytes). *Journal of Comparative Psychology* 113: 365–375.
- Lossen, H. & Schott, G. (1952). *Wartegg-Zeichentest Gestaltung und Verlaufsdynamik* [Configuration and sequence dynamics]. Biel: Institut für Psychohygiene.
- Mira, E. (1951). *Psychodiagnostique myokinkique*. Paris: Presses Univ. France.

- Renner, M. (1953). Der Wartegg-Zeichentest im Dienste der Erziehungsberatung: Nach der Auswertung von Vetter [The Wartegg Drawing Test in the service of educational counseling]. Munich, Germany: Ernst Reinhardt Verlag.
- Richter, H. (1956). Zur Theorie und Phanomenologie der Ausdruckserscheinungen. *Z. Psychol.* 159, 280-306. 10
- Richter, H. (1957). Zum Problem der ideomotorischen Phänomene. *Z. Psychol.*, 161, 161-254. 11
- Rodríguez, C. (2007). Evaluation of personality and its disorders through projective methods or performance-based tests. *Clinic and Health* v.18 n.3 Madrid.
- Roivainen, E. (2006). Ehrig Wartegg ja Wartegg-testin varhaisvaiheet. [Ehrig Wartegg and the early history of Wartegg's drawing test]. *Psykologia* 41 (4), 260-268.
- Roivainen, E. (2006), *Psykologia* 41: pages 260; 268. ISSN 0355-1067
- Sanchez O. (2015) Calidad psicométrica del test Wartegg versión 16 campos, nuevas escalas y publicación de resultados para la aplicación e interpretación del test en la población Colombiana, Universidad Católica de Colombia. URL: <https://ucatolica.academia.edu/OscarS%C3%A1nchez>
- Sanchez, O. (2010) Test of Drawings to Complete. Serpoint SAS Private publication.
- Seitz J. (2003). Der Wartegg-Zeichen-Test in der Berufsberatung. Unveröffentlichtes Kompendium zum Wartegg-Zeichentest. New York.
- Souza, C. V., Primi, R. & Koich, M. (2007). Validade do Teste Wartegg: correlação com 16PF, BPR-5 e performance profissional [Wartegg Test validity: correlation with the 16PF, BPR-5 and job performance]. *Psychological assessment*, 6 (1), 39-49.
- Takala, M. (1964). Studies of the Wartegg Drawing Completion Test. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae*, B 131, 1-112.
- Takala, M. & Hakkarainen. (1953). U ber Faktorenstruktur und Validität des WarteggZeichentests. *Ann. Acad. Sci. Fenn. B.* 81.1
- Tamminen, S. & Lindeman, M. (2000). Wartegg-luottava persoonallisuustesti vaimaagista ajattelua? (Wartegg – A valid personality test or magical thinking). *Psykologia* 35 (4), 325-331.
- Wartegg, E. (1939). Gestaltung und Charakter: Ausdrucksdeutung zeichnerischer Gestaltung und Entwurf einer charakterologischen Typologie [Form and character: Interpretation of expression from drawings and an outline of a characterological typology]. Leipzig, Germany: Verlag von Johann Ambrosius Barth.
- Wartegg, E. (1952). Schichtdiagnostik-Der Zeichentest (WZT) [Differential diagnostics-The Drawing test (WZT)]. Göttingen: Hogrefe.
- Березин Ф. Б., Мирошников М. П., Рожанец Р. В. (1976). Методика многостороннего исследования личности. Москва. «Медицина». // Berezin F.B., Miroshnikov M.P., Rozhanets R.V. (1976). Methods of multilateral personality research. Moscow. «The medicine».
- Вартегг Э. (2013). Уровневая диагностика. Рисуночный тест Вартегга. (Калиненко. В. К. ред). Москва. Смысл. // Wartegg, E. (2013). Level-up diagnostics. Warthegg's drawing test. (Kalinenko. V. K. ed.). Moscow. Meaning.
- Международная классификация болезней МКБ-10. (2021). URL: <https://mkb-10.com/> International classification of diseases ICD-10. (2021). URL: <https://mkb-10.com/>
- Райгородский Д. Я. (2002). Практическая психодиагностика: методики и тесты. Самара: Изд. дом «БАХРАХ-М». // Raigorodsky D. Ya. (2002). Practical psycho-diagnostics: techniques and tests. Samara: Ed. house «BAHR AH-M».
- Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад. (2016). Уніфікований клінічний протокол. Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 121 від 23 лютого 2016. *Нейронews*. Київ. Україна. (3), 49–64. // Reaction to severe stress and maladaptation. Post-traumatic stress disorder. (2016). Unified clinical protocol. Order of the Ministry of Health of Ukraine № 121 of February 23, 2016. *Neuronews*. Kyiv. Ukraine. (3), 49–64.
- Собчик Л. Н. (2000). Стандартизированный многофакторный метод исследования личности СМЛЛ. Санкт-Петербург: Речь. // Sobchik L.N. (2000). A standardized multi-factor method for studying the personality of SMIL. St. Petersburg: Speech.
- Собчик Л. Н. (2011) Методы психодиагностики как инструмент исследования личности и дезадаптивных состояний. Сборник научных статей международной научно-практической конференции. Владивосток. Мор. гос. ун-т им. адм. Г. И. Невельского. 85–91. // Sobchik L.N. (2011) Methods of psychodiagnostics as a tool for studying personality and maladaptive states. Collection of scientific articles of the international scientific and practical conference. Vladivostok. Mor. state un-t them. adm. G.I. Nevelskoy. 85-91.